

Inzichten verwerven over literatuur en media

Een intermediale literatuurdidactiek voor het schoolvak Nederlands

Literatuur is de laatste decennia steeds intensiever onderdeel geworden van de mediacultuur. Door het literatuuronderwijs te verrijken met inzichten over publiek auteurschap en de nadruk te leggen op de culturele en mediale context waarin literatuur functioneert, kan er op een samenhangende manier gewerkt worden aan de literaire leesvaardigheid en de mediale geletterdheid van leerlingen.

ELINE PEETERS

Na een lessenreeks over autofictie – een literaire vorm waarin autobiografie en fictie door elkaar lopen – vroeg ik mijn leerlingen uit vwo 6 van het Spinoza2ofirst om inzichten te formuleren die ze hadden verworven over fictie en werkelijkheid, de zelfpresentatie van auteurs en de genres en media die auteurs daarvoor inzetten. In deze lessenreeks werd één auteur veelvuldig als voorbeeld aangehaald: Ilja Leonard Pfeijffer, die door leerlingen al snel werd omgedoopt tot ‘ijdele Ilja’. Een greep uit de verworven inzichten: ‘Pfeijffer weet goed hoe hij met de grens tussen fictie en werkelijkheid speelt’, ‘Pfeijffer weet met verschillende media en genres zijn inzichten over

toerisme, Europa en migratie op een zelfverzekerde manier over te brengen’ en ‘Ik heb geleerd dat Pfeijffer zich iedere keer anders presenteert en hij daar een bewuste keuze in maakt’.

Om tot deze inzichten te komen analyseerden en vergeleken de leerlingen fragmenten uit *La Superba* en *Grand Hotel Europa*, poëzie(voordrachten), interviews en televisieoptredens van Pfeijffer. Voor de eindopdracht van deze lessenreeks lazen leerlingen een autobiografisch geïnspireerd werk, waarbij ze het spel met fictie en werkelijkheid onderzochten. Leerlingen bleken ware spoorzoekers te zijn die bijvoorbeeld uitzochten wie ‘Sufferd D’ uit *De geschiedenis van mijn seksualiteit* van Tobi Lakmaker in werkelijkheid is.

Foto: Anda van Riet

Om dit onderzoek uit te voeren, moesten leerlingen een verscheidenheid aan literaire en journalistieke teksten en media-optredens analyseren en vergelijken. Auteurs gebruiken immers allerhande genres en media om hun verhalen te vertellen, zich uit te spreken over de wereld en een beeld van zichzelf te creëren (Peeters & Bax, 2023). In de afgelopen tijd zijn daar legio voorbeelden van geweest. Zo waarschuwt Pfeijffer in *Absolute democratie* en op televisie, radio en lezersavonden tijdens zijn boekentour voor de afbraak van onze democratie. Adriaan van Dis leest in *Buitenhof* voor uit zijn autobiografische roman *Alles voor de reis*, waarna hij spreekt over het verlies van zijn grote liefde. Als voorpublicatie van Lieke Marsmans nieuwe bundel

verschijnt er op de opiniepagina van NRC een gedicht van haar hand, waarin de ‘ik’ in de onderwereld met Gerrit Zalm over de verzorgingsstaat, de Europese Unie en polarisatie spreekt.

Literatuur is de afgelopen decennia steeds meer onderdeel geworden van de mediacultuur (Bax, 2019). In de literatuurwetenschap is er een bloeiend onderzoeksgebied ontstaan gericht op publiek auteurschap – de auteur als mediafiguur, publieke intellectueel en literaire beroemdheid. Deze literatuurwetenschappelijke kennis biedt kansen om het literatuuronderwijs in het voortgezet onderwijs te verrijken. Daarom ontwikkel en onderzoek ik in mijn promotieonderzoek *De wereld leren lezen: naar een intermediale literatuurdidactiek*

een intermediale literatuurdidactiek voor het schoolvak Nederlands (bovenbouw havo/vwo).

Mediale geletterdheid

We leven in een complexe cultuur waarin media razend-snel worden geproduceerd, verspreid en voortdurend op elkaar inwerken. Door het diverse aanbod kunnen mediagebruikers op ieder moment, waar dan ook, kijken, luisteren, lezen, creëren en communiceren; media stellen ons in staat om deel te nemen aan het democratische en culturele leven. Het snel veranderende mediagebruik, met name onder jongeren, leidt wereldwijd echter ook tot bezorgdheid. Zo signaleren experts een afname van traditioneel leesgedrag en zijn er zorgen over de manier waarop jongeren omgaan met de publieke opinie in een tijd waarin het moeilijk is om feiten en fake, verbeelding en realiteit te onderscheiden.

Het is een taak van het onderwijs om jongeren op te leiden tot kritische mediagebruikers die beschikken over kennis en vaardigheden die nodig zijn om in de toekomst een bijdrage te kunnen leveren aan onze maatschappij. Volgens de Amerikaanse onderzoekers Semali en Watts Pailliotet (2019) moeten we ons daarbij richten op inter-

medialiteit: het begrijpen, analyseren en interpreteren van niet alleen gedrukte media, maar ook van visuele, populaire en elektronische bronnen. Het gaat dan niet om een passieve bezigheid, maar om een actieve, kritische constructie van de betekenis van verhalen in boeken, films, televisie, websites of video's door allerlei strategieën in te zetten.

Het aanleren van een kritische en bewuste leeshouding staat centraal in het literatuuronderwijs. Door het literatuuronderwijs te verrijken met inzichten over publiek auteurschap kunnen we op een samenhangende manier werken aan de literaire leesvaardigheid en de mediale geletterdheid van leerlingen. Met de voorgestelde didactiek wil ik inspelen op de toenemende vraag naar kennis van onze mediacultuur en bredere mediavaardigheden. Daarnaast wil ik bijdragen aan het reeds ingezette leesoffensief, omdat de didactiek gericht is op het versterken van de bewuste geletterdheid van leerlingen.

Leren de wereld te lezen

Centraal in het ontwerp van de intermediale literatuurdidactiek staan *big ideas* over publiek auteurschap. *Big ideas* brengen meerdere kleine ideeën en concepten samen en

Door het literatuuronderwijs te verrijken met inzichten over publiek auteurschap kunnen we op een samenhangende manier werken aan literaire leesvaardigheid en mediale geletterdheid

zijn overkoepelend van aard. Ze worden in veel landen gebruikt in curricula van verschillende vakken omdat ze betekenisvolle samenhang aanbrengen in kennis, vaardigheden en disciplines, leiden tot kernbegrip en kerncompetenties en zorgen voor overdraagbare kennis en vaardigheden in de (buiten)schoolse context (Mitchell et al., 2016). Om leerlingen op te leiden tot bewuste lezers en mediawijze adolescenten heb ik voor de intermediale literatuurdidactiek een aantal *big ideas* geformuleerd aan de hand van de perspectieven van het Meesterschapsteam Nederlands (2021) (zie kader 1). In de kadertekst worden de vier perspectieven afzonderlijk gepresenteerd, maar de toepassing in de onderwijspraktijk leidt tot allerlei dwarsverbanden en combinaties.

Om de vertaalslag naar lesmateriaal te maken, worden de *big ideas* ingevuld met specifieke thema's (onder andere engagement, beeldvorming, autofictie) en casussen (Ilja Leonard Pfeijffer en Lieke Marsman) met als doel het verwerven van inzichten. Deze inzichten staan centraal in de pilotlessen en de lessenreeks die ik momenteel ontwikkel en evalueer. Volgens de principes van *educational design research* worden de onderwijsinterventies in verschillende fasen geëvalueerd en bijgesteld. In het vervolg van dit artikel geef ik enkele voorbeelden van lesactiviteiten aan de hand van de vier perspectieven.

Genres, media en betekenis

Binnen het *steemperspectief* staat het *big idea* centraal dat auteurs verschillende vormen van schrijven en spreken inzetten in verschillende genres en media en dat die vormen afhankelijk zijn van (on)geschreven regels en codes (Peeters & Bax, 2023). Een auteur die zich bijvoorbeeld als publieke intellectueel uitsprekt over de (politieke) werkelijkheid kan gebruikmaken van literaire teksten, opiniestukken, pamfletten, soci-

ale media en publieke optredens. Leerlingen kunnen deze (literaire) teksten en media-uitingen analyseren aan de hand van vertel- en argumentatietechnieken en deze vervolgens vergelijken. Daarmee kunnen ze het inzicht verwerven dat media verschillende manieren van communiceren vereisen en dat er regels en principes zijn die dit beïnvloeden. In het beste geval doen leerlingen het inzicht op dat verschillende genres en media de werkelijkheid op verschillende manieren (re) presenteren. Leerlingen analyseren dus niet alleen literaire teksten, maar verwerven ook inzicht in hoe verschillende media en genres de publieke rol en de (politieke) boodschap van een auteur vormgeven. Daarmee wordt gepoogd om op een samenhangende manier te werken aan de literaire leesvaardigheid en de mediale geletterdheid van leerlingen.

In reeds uitgevoerde lessenreeksen onderzochten leerlingen bijvoorbeeld de manieren waarop Pfeijffer zich uitsprekt in het vluchtelingendebat. Leerlingen uit havo 5 en vwo 5 en 6 analyseerden en vergeleken fragmenten uit *La Superba* en *Grand Hotel Europa*, een gedicht uit *Idyllen*, columns in *NRC*, zijn overwinningsspeech voor de Libris Literatuurprijs en een optreden bij *Jinek* om te onderzoeken hoe Pfeijffer zich uitsprekt over vluchtelingen. Soortgelijke analyses kunnen ook uitgevoerd worden om te onderzoeken hoe Arnon Grunberg zich uitlaat over de Amerikaanse verkiezingen, Lieke Marsman zich mengt in het klimaatdebat en Maurits de Bruijn zich uitsprekt over Israël en Palestina.

Individuele kenmerken

Binnen het *individuele perspectief* kunnen leerlingen inzichten verwerven over de individuele kenmerken van taal- en mediagebruikers die een rol spelen bij het creëren, begrijpen, evalueren en waarderen van literatuur en

PERSPECTIEVEN	BIG IDEAS OVER PUBLIEK AUTEURSCAP
steemperspectief	Een auteur die zich in het publieke domein manifesteert maakt gebruik van verschillende genres en media. Dat betekent dat de auteur verschillende vormen van spreken en schrijven inzet vanwege de (on)geschreven regels en codes van deze genres en media.
individueel perspectief	<ul style="list-style-type: none"> a. Een auteur die zich in het publieke domein manifesteert creëert in verschillende media en genres een beeld van zichzelf. b. Lezers en andere actoren creëren ook een beeld van de auteur. c. De individuele kenmerken van lezers en mediagebruikers beïnvloeden hoe zij teksten en optredens van auteurs begrijpen en waarderen.
sociocultureel perspectief	De manier waarop auteurs als publieke figuren hun verhalen vertellen en zich in verschillende genres en media uitspreken over zichzelf en over maatschappelijke onderwerpen is afhankelijk van de sociaal-maatschappelijke en culturele context waarin zij functioneren. Tegelijkertijd beïnvloeden zij die context met hun uitspraken.
historisch perspectief	De manieren waarop auteurs hun verhalen vertellen en zich uitspreken over zichzelf en de wereld zijn veranderlijk door veranderende sociaal-maatschappelijke, culturele en mediale contexten.

Kader 1. *Big ideas* over publiek auteurschap gebaseerd op de vier perspectieven van het Meesterschapsteam Nederlands (2021)

Welke rol spelen de individuele kenmerken en opvattingen van leerlingen in hoe ze reageren op de teksten en mediaoptredens?

media. De bovengenoemde casussen zijn bijzonder geschikt om te laten zien hoe verschillen in culturele en sociale kenmerken en ethische en ideologische opvattingen hierbij een rol spelen. Welke rol spelen de individuele kenmerken en opvattingen van leerlingen in hoe ze reageren op de teksten en mediaoptredens? Leerlingen kunnen met elkaar in gesprek gaan over hun reacties op de opvattingen van de auteur en de manier waarop de auteur die opvattingen presenteert.

Daarnaast kan dit perspectief ook inzichten omvatten over de rol van de schrijver als individu. In (literaire) teksten en mediaoptredens geeft de schrijver – net als andere publieke figuren – een beeld van zichzelf of van zijn visie op de wereld. Welk beeld scheppen auteurs van zichzelf in verschillende literaire teksten en media en welk effect heeft dit op de lezer? In een lessenserie in

vwo 4 analyseerden leerlingen (literaire) tekstfragmenten en mediaoptredens om te onderzoeken hoe auteurs als Reve, Mulisch en Pfeijffer zich positioneren als literaire beroemdheden. Leerlingen leerden over verschillende schrijversrollen en bespraken de indruk die de schrijvers op ze maakten. In de lessen was er aandacht voor de theorievorming over autobiografisch schrijven, *posture* en *imago* en de (ethische en juridische) grenzen van een spel met fictie en werkelijkheid. Leerlingen lazen individueel een autobiografisch geïnspireerd werk en werkten na elke les aan een kleine schrijfopdracht (zie kader 2). Daarin richtten ze zich op de manieren waarop auteurs (zoals Özcan Akyol en Mano Bouzamour) zich presenteren in hun literaire werk en in de media. Daarnaast reflecteerden leerlingen op hun eigen *self-fashioning*.

1. Introductie als personage

Leerlingen introduceren zichzelf als personage (uiterlijke kenmerken, gedrag, eigenschappen) tijdens een verzonnen gebeurtenis.

2. Imago van de auteur

Leerlingen doen onderzoek naar het mediagedrag van de auteur. Ze reflecteren op de manieren waarop de auteur zichzelf presenteert en gepresenteerd wordt door anderen. Welke indruk maakt de auteur op de leerling?

3. Imago van de leerling

Leerlingen reflecteren op hun eigen imagovorming (thuis, op school, met vrienden et cetera).

4. De grens over

Leerlingen reflecteren op de ethische en juridische grenzen van het vermengen van fictie en werkelijkheid: mag alles in literatuur of zijn er grenzen? Leerlingen passen deze vraag toe op het werk dat ze gelezen hebben.

5. Eindopdracht: grens fictie en werkelijkheid

Leerlingen analyseren hoe fictie en werkelijkheid vermengd zijn in het werk dat ze gelezen hebben en geven antwoord op de vragen: Welk effect heeft de auteur op het verhaal? Welk effect heeft het verhaal op de auteur?

Kader 2. Overzicht opdracht egodocument vwo 4

Literatuur in de wereld

Als leerlingen publiek auteurschap vanuit een *social-cultureel perspectief* bekijken, kunnen ze het inzicht verwerven dat literatuur en auteurschap afhankelijk zijn van de sociale, culturele, maatschappelijke en mediacontexten en dat ze deze contexten ook zelf vormgeven (Peeters & Bax, 2023). Door teksten en uitspraken van auteurs te bestuderen in de context van een breder maatschappelijk debat kunnen leerlingen deze vergelijken met die van publieke figuren, politici en opiniemakers. Dit biedt mogelijkheden om literatuur- en mediaonderwijs te integreren met burgerschap.

Zo bestudeerden leerlingen uit vwo 6 in een pilotles de stem van Lieke Marsman in het klimaatdebat aan de hand van haar roman *Het tegenovergestelde van een mens*, haar gedichten, columns en interviews. Leerlingen verwierpen hiermee inzichten binnen het systeemperspectief en het individuele perspectief. Leerlingen zouden vervolgens de stem van Marsman kunnen vergelijken met andere stemmen in het publieke debat. Ze kunnen het inzicht verwerven dat literatuur ook een sociale functie heeft en dat geëngageerde auteurs willen bijdragen aan politieke en maatschappelijke meningsvorming en verandering.

Historische vergelijking

Als we leerlingen tot slot vanuit *historisch perspectief* naar intermediale literatuur laten kijken, dan kunnen ze het inzicht verwerven dat publiek auteurschap verandert in de loop van de tijd, onder meer door (maatschappelijke) conventies en technologische ontwikkelingen. Door het auteurschap van hedendaagse auteurs te vergelijken met historische casussen kunnen leerlingen het inzicht verwerven dat schrijvers zich door de eeuwen heen op verschillende manieren als publieke figuren presenteerden, verschillende schrijversrollen belichaamden en daarbij verschillende media inzetten.

In korte lesactiviteiten onderzocht ik met leerlingen uit vwo 5 de overeenkomsten en verschillen tussen de *self-fashioning* van Pfeijffer en Reve. Binnen een docentenontwikkelteam ontwikkelden Nadie Janssen en ik een les-

senreeks over het publiek auteurschap van W.F. Hermans, waarin leerlingen onderzoeken waarom Hermans de grote schrijver van de twintigste eeuw was en wie de grote schrijver van nu is (Janssen & Van Keulen, 2024).

Bewuste geletterdheid

De komende jaren onderzoek ik de inzet van de intermediale literatuurdidactiek in de lespraktijk. Hiermee wil ik aansluiten bij de nieuwe kerndoelen en eindtermen en de visie van het Meesterschapsteam Nederlands, dat oproept tot een nieuwe invulling van het schoolvak met meer vakinhoud en een betere integratie van kennis, vaardigheden en inzichten. Door thema's over literatuur in een mediacontext centraal te stellen, is er meer ruimte voor een vakinhoudelijke invulling van het curriculum. Daarnaast draagt de voorgestelde didactiek bij aan het terugbrengen van de versnippering van het schoolvak: literatuur-, taal- en communicatieonderwijs worden samengebracht in een geïntegreerd programma waarbij inhoud en inzichten gekoppeld worden aan vaardigheden. Tot slot is de didactiek gericht op het ontwikkelen van de 'bewuste geletterdheid' van leerlingen. Dit sluit aan bij de nieuwe conceptexamenprogramma's, die als uitgangspunt hebben om leerlingen op te leiden tot taalvaardige, taalbewuste en cultuurbewuste deelnemers aan de maatschappij. Leerlingen leren in de lessenreeks om op een metacognitieve manier te kijken naar literatuur en media: leerlingen gebruiken de Nederlandse taal en literatuur zelfbewust. ■

LITERATUUR

Bax, S. (2019). *De literatuur draait door: De schrijver in het mediatijdperk*. Prometheus.

Meesterschapsteam Nederlands. (2021). *Bewuste geletterdheid in perspectief: kennis, vaardigheden en inzichten*.

Mitchell, I., Keast, S., Panizzon, D., & Mitchell, J. (2016). Using 'big ideas' to enhance teaching and student learning. *Teachers and Teaching*, 23(5), 596–610.

Janssen, N., & Keulen, R. van. (2024). Rijkere antwoorden in de literatuurles: Literaire inzichten verwerven en verwoorden met een redeneerdidactiek. *Levende Talen Magazine*, 111(5), 4–8.

Peeters, E., & Bax, S. (2023). Leren de wereld te lezen: Op weg naar een intermediale literatuurdidactiek. *Vooy's*, 41(4), 6–16.

Semali, L., & Watts Pailliotet, A. (2019). *Intermediality: Teachers' handbook of critical media literacy*. Routledge.